

Сергій МОСЬКІН

м. Кривий Ріг

Професійний самовибір як умова професійного становлення особистості учнів професійно технічних навчальних закладів

У статті розглядається проблема професійного самовибору особистості учнів професійно технічних навчальних закладів – як умова їх професійного становлення; обґрунтовано актуальність дослідження в теоретичному та експериментальному контексті; визначено критерії, показники та психодіагностичний інструментарій вивчення професійного самовибору особистості учнів; проаналізовано матеріали емпіричного дослідження; виявлено ступінь сформованості професійного самовибору особистості учнів на етапі вступу до професійно технічних навчальних закладів.

Сьогодні, разом з процесом навчання у професійно-технічних навчальних закладах, значну роль займає процес виховання, оскільки перед професійною освітою стоїть задача підготувати не тільки грамотного фахівця, але, перш за все, гармонійну особу, яка прагне до професійного зростання і розвитку. Навчальний заклад повинен створювати необхідні умови для професійного становлення і самовдосконалення учня як в процесі оволодіння професією, так і стимулювати його потребу в безперервній професійній самоосвіті.

Професійне становлення – це, перш за все, специфічна форма активності суб'єкта праці, котра за своїми масштабами співставляється з категорією життєдіяльності. Вона не зводиться до професійної діяльності, але має принципово спільну психологічну структуру з іншими формами активності людини. Тому її аналіз здійснюється в напрямку вивчення мотивації, цілей та планів професійного становлення, актів вибору, контролю та корекції професіоналізації, її інформаційної основи. У цілому процес професійного становлення особистості учнів ПТНЗ ми розглядаємо відповідно до особливостей професійного, особистісного розвитку, зрілості майбутнього фахівця¹.

Варто відзначити, що більшість дослідників^{2 3} проблеми професійного розвитку особистості відзначають, що етапи професійного становлення реалізуються відповідно до особливостей особистісного розвитку людини. Узагальнюючи сукупність підходів, можна визначити такі етапи особистісного становлення майбутнього фахівця ПТНЗ:

I – формування професійних намірів: свідомий вибір особистістю професії на основі урахування своїх індивідуально-психологічних особливостей;

¹ Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. К., 1988. – С.96–98

² Психология подростка. Полное руководство. Под ред. А. А. Реана. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК., 2003. – С.81–83

³ Титаренко Т., Панок В. Старший шкільний вік: рефлексія, самовизначення, вибір професії, життєві плани./Основи практичної психології. Підр. К.: Либідь, 1999. – С. 443–445

II – професійна підготовка (навчання): входження (адаптація) та оволодіння професією, засвоєння системи професійних знань, умінь та навичок, професійне самовизначення;

III – професійна реалізація: досягнення відповідного рівня якостей особистості, зрілості особистості.

Учні, які вступають до ПТНЗ (це вік 15–16 років), знаходяться в критичному віковому періоді. Це час формування і виявлення самостійності. Це стан дезадаптації, коли руйнується система школа – учень – сім'я. Необхідність професійного становлення на етапі професійного навчання і недостатність уявлень про його здійснення становлять головне протиріччя на цьому віковому етапі. Обрана учнем сфера професійної діяльності виступає засобом самореалізації його як особистості, а професійне самовизначення логічно розглядати як одну із сторін цілісного процесу індивідуального самовизначення, як серйозну життєву проблему⁴.

Саме в цей період починає з необхідністю діяти основний закон професійного самовизначення, який полягає у необхідності повного і адекватного зіставлення професійних вимог з інтересами і здібностями юної особистості. Однак здійснення цього закону залежить від повноти знань: по-перше, про наявні у досяжному для підлітка соціальному середовищі професії, по-друге, про власні особистісні властивості, і, по-третє – від здатності правильно зіставити та узгодити їх між собою⁵.

Багато дослідників (Л.І. Божович, Е.О. Клімов, Н.І. Литвинова, Б.О. Федоршин, П. А. Шаві́р та інші) професійний інтерес розглядають у контексті мотивів, чинників, що обумовлюють професійний вибір. Ми вважаємо, що те, до чого особистість проявляє стійкий інтерес, стає, як правило, об'єктом її ініціативного і відповідального ставлення. Іншими словами, мотивація, яка ґрунтується на інтересі, складає сутність відповідального та ініціативного ставлення до діяльності⁶. Отже, якщо ми зуміємо в умовах певної діяльності пробудити або здійснити формування інтересу до неї, ми забезпечимо психологічні умови для формування відповідального та ініціативного ставлення до справи. Зрозуміло, що для цього важливо виявити адекватність уявлень учнів про особливості роботи з обраною ними професії. Це дозволить нам одержати інформацію про передумови виникнення професійної спрямованості учнів до тієї або іншої професії, здобути реальну картину відносно того, наскільки обґрунтованими є професійні переваги учнів стосовно тієї або іншої сфери виробництва, чи співвідносяться вони з їх інтересами та схильностями. Своєчасний вияв професійних інтересів і нахилів є важливим прогностичним чинником професійно спрямованої мотивації учня професійного навчального закладу в майбутньому⁸.

⁴ Кудрявцев Т. В. Психология профессионального воспитания. М., 1986. – С. 41–42

⁵ Психология подростка. Полное руководство. Под ред. А. А. Реана. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК., 2003. – С. 81–83

⁶ Психология праці та професійної підготовки особистості: Навчальний посібник/ За ред. П. С. Пе-репелиці, В. В. Рибалки. – Хмельницький: ТУП, 2001. – С. 328–330

⁷ Клімов Е. А. Психология профессионала. – М., 1996. – С. 9–11

⁸ Пилипенко Н. М. Вплив кризи професійного становлення на саморозвиток особистості // Педагогіка і психологія. К., 2005. – №2. – С. 117–118

Підбір складових компонентів, психологічних критеріїв, показників, які характеризують особливості професійного і особистісного розвитку учнів, здійснювався з метою вивчення психологічних умов професійного становлення особистості учнів ПТНЗ. До першого етапу професійного становлення особистості увійшли ті критерії та показники, що були віднесені нами до професійного самовибору учнів ПТНЗ. Дослідження проводилося у період вступу до ПТНЗ.

На першому етапі вивчення, при вступі до навчального закладу та на початку навчального року, здійснювалось дослідження ступеня сформованості загальноосвітніх і професійних інтересів і схильностей, а також професійної обізнаності учнів щодо специфіки обраної професії, які обумовлюють рівень усвідомленості здійсненого професійного самовибору й стійкість професійних інтересів. Психодіагностичний інструментарій складався з тесту ОДАНІ-2 С. Я. Карпіловської і Б. О. Федоришина; опитувальника «Ваша майбутня професія» Л. Н. Лучко й розробленого нами опитувальника «Професійна обізнаність». Вибірку склали учні п'яти навчальних груп першого курсу Міжрегіонального центру професійної перепідготовки звільнених у запас військовослужбовців м. Кривого Рогу (139 чоловік), які навчаються на базі 9-ти класів за спеціальностями: «Електрогазозварник, слюсар з ремонту автомобілів», «Токар, слюсар з ремонту автомобілів», «Радіомеханік з ремонту та обслуговування радіоелектронної апаратури, електромонтер», «Кравець», «Кухар, кондитер».

Результати, отримані за методикою «Орієнтаційно-діагностична анкета інтересів-2», які представлені на рис. 1, свідчать про невизначеність й малостійкість інтересів у значної частини вибірки учнів (63%) МЦППВ – це показник несформованої виборчої спрямованості особистості учнів до обраної професійної області знань й діяльності, що характеризує перший етап їхнього професійного навчання.

Інтереси учнів першого курсу МЦППВ переважно мають середній рівень представленості – 52%, при 11%, що відносяться до низького рівня й 37% – до високого рівня.

Виявлені учнями інтереси можна віднести до початкового рівня розвитку професійного інтересу, який характеризує поверхове відношення до предмета. Психологічний прояв такого інтересу оцінюється як ситуативний, неузгаальнений, недійвовий, пасивний і не пов'язаний із загальною спрямованістю особистості.

Аналізуючи діапазон виявлених інтересів, слід зазначити значну їх різноманітність, що досягає в половині вибірки 11 виборів. Це вказує на екстенсивність і несформованість узагальненого уявлення про майбутню професію й відсутність сформованих професійних інтересів. Так результати дослідження учнів МЦППВ показали, що в 19% учнів простежується максимальний діапазон вибору сфер інтересів (9-12 виборів); в 51% – середній діапазон (5-8 виборів) і тільки 30% учнів здійснюють до 5 виборів.

Змістовний аналіз домінуючих інтересів, що обираються учнями 1 курсу, дозволяє виділити значно переважаючі п'ять сфер інтересів.

Переважаючі сфери інтересів учнів 1 курсу

Сфера інтересів	Відсотки
Спорт	93%
Військова справа	82%
Електро- і радіотехніка	73%
Сфера обслуговування	25%
Бізнес	37%

Виявлені інтереси (крім сфери електро- і радіотехніки), відображають не стільки сформовану пошукову спрямованість особистості учнів, скільки вікові й гендерні особливості учнів, що не закріпились і не одержали ще практичного підтвердження в усвідомленні власних здібностей до відповідної діяльності. Ці інтереси носять переважно умовний характер, що не мають (за винятком групи радіомеханіків) безпосереднього зв'язку із професією, обраною ними для навчання в МЦППВ. Юнаки вибирають спорт, військову справу й бізнес, а дівчата – професії обслуговуючої, побутової праці й міжособистісної взаємодії.

Значний інтерес представляє виявлення ступеня активного практичного діючого захоплення учнів сферами, що мають безпосереднє відношення до обраної в ПТНЗ спеціальності. Відповідність інтересів до обраної професії учнями МЦППВ представлені на рис. 1.

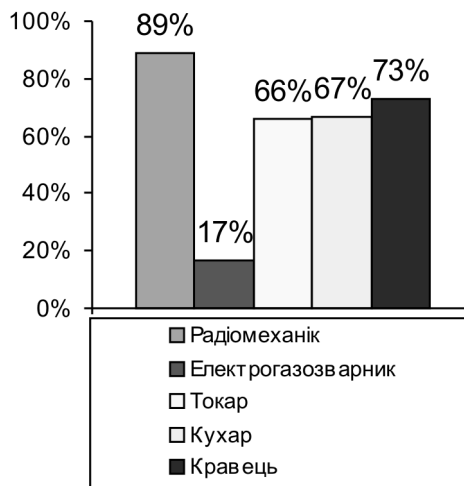

Рис. 1. Відповідність інтересів до обраної професії учнів МЦППВ

Під час діагностики були виявлені учні, у яких інтереси носять активний, діючий характер, і визначають як бажання поповнювати свої знання в професійній області, так і прагнення до пошуку способів реалізувати свої знання й практично здійснювати професійні дії. Більшою мірою це стосується групи радіомеханіків, у яких відповідність обраної професії становить 89%. Учні з вираженою перевагою вибирали фізику, електро- і радіотехніку. У групі електрогазозварників відповід-

ність становить 17% (фізика, техніка, електро- і радіотехніка); у групі токарів – 66% (математика, техніка); у групі кухарів – 67% (сфера обслуговування); у групі кравців – 73% (сфера обслуговування, психологія, мистецтво). Середній бал відповідності профільних інтересів обраної професії становить 62%.

Наступним кроком у процесі дослідження було виявлення повноти уявлень про обрану професію; суперечливості або адекватності уявлень учнів про обрані професії в процесі навчання; відповідність виявленої в результаті діагностики бажаної професії й досліджуваної в системі ПТНЗ. За допомогою опитувальника «Ваша майбутня професія» Л. Н. Лучко.

Повнота уявлень про характер і специфіку обраної професії виявлена в 25% обстежених, відносний рівень – в 63% обстежуваних й в 12% учнів уявлення про особливості здійснення професійної діяльності відрізняються фрагментарністю або повною несформованістю.

Ступінь адекватності при оцінці результатів даних, отриманих у МЦППВ, розрізняється в залежності від спеціальності, що здобувається. Найбільшу адекватність проявляють учні, які вчаться за спеціальностями: радіомеханік (73%), кухар (67%) і кравець (86%), найменшу – токар (43%, електрозварювальник (21%).

Третій етап аналізу результатів опитувальника «Ваша майбутня професія» склався у встановленні відповідності уявлення про майбутню трудову діяльність з професією, яку учні обрали для навчання – у визначенні ступеня усвідомленості учнями вибору майбутньої професії. Отримані дані свідчать про вкрай низький рівень усвідомленості учнями здійсненого професійного вибору: у МЦППВ – до високого рівня віднесені лише 16%. Рівень усвідомленості вибору професії в МЦППВ представлений у таблиці 2.

Таблиця 2

Рівень усвідомленості вибору професії в МЦППВ

№	Групи	Рівень усвідомленості вибору професії		
		низький	середній	високий
1	радіомеханік	26%	42%	12%
2	електрогазозварник	43%	49%	8%
3	токар	38%	58%	4%
4	кухар	20%	66%	14%
5	кравець	18%	61%	21%
%		29%	55%	16%

Дані, отримані за методикою Л. Н. Лучко, що виявляють достатній ступінь адекватності уявлень учнів окремих спеціальностей про свою професію, підтвердили показник відповідності у цих учнів виявлених інтересів, отриманих за методикою ОДАНІ-2, обраної ними спеціальності: радіомеханік, кухар і кравець. Це та частина досліджуваної вибірки, що відрізняється низьким діапазоном вираженості інтересів, а значить, тенденцією до їхньої узагальненості й перетворення в професійні (30%). У такому ж узгодженні, але із протилежною модальністю, характеризуючи іншу частину вибірки, знаходяться результати інтенсивності інтересів в учнів і ступеня повноти, адекватності й усвідомленості їхнього професійного вибору. Ці показники відрізняються низьким рівнем вираженості й відображають ступінь не-

сформованості професійного плану, інтересів і схильностей у значної частини досліджуваної вибірки не залежно від типу навчального закладу.

Результати психодіагностики професійних знань учнів МЦППВ за опитувальником «Професійна обізнаність», розроблений нами для даного дослідження, щодо специфіки діяльності, матеріалів й інструментарію представлено у зведеної таблиці 3.

Таблиця 3.

Зведена таблиця професійних знань учнів МЦППВ

№	Групи	Рівень професійної обізнаності за сумою складових		
		низький	середній	високий
1	радіомеханік	22%	48%	30%
2	електрогазоварник	38%	32%	30%
3	Токар	52%	23%	25%
4	Кухар	23%	28%	49%
5	Кравець	39%	24%	37%
%		35%	31%	34%

Відповідно до зведеної таблиці учнів МЦППВ, задовільно оцінюють різні сторони професії: суспільно-виробничу і виробничо-технічну, характеризуються, у цілому, значно високим рівнем орієнтування (до низького рівня віднесені всього 16% учнів) в обраній професії, а значить, відрізняються адекватною оцінкою й наявністю знань за своєю спеціальністю.

Аналіз результатів дослідження щодо особливостей прояву знань у учнів різних спеціальностей, виявив характерне для всіх п'яти професій обмеження знань в області виробничо-технічних особливостей професії – переважно це стосується недостатньої обізнаності учнів у питаннях, використовуваних у процесі діяльності виробничих матеріалів і виробничого інвентарю.

Опитувальник «Професійна обізнаність» дозволив диференціювати досліджувану вибірку залежно від характеру обраної учнями спеціальності. Учні, які навчаються за спеціальностями радіомеханік, кухар, кравець, електрогазоварник відрізняються достатніми знаннями про зміст і виробничо-технічні особливості своєї професійної діяльності, про використовуване устаткування та інструменти. Зіставлення рівня професійної обізнаності в учнів МЦППВ із професійними уявленнями, інтенсивністю й діапазоном виявлених інтересів, дозволяє говорити про причинний зв'язок між обсягом знань, формуванням професійних інтересів і професійною усвідомленістю вибору учнем своєї спеціальності.

Виявлені в ході дослідження професійні інтереси, схильності, усвідомленість і рівень професійної обізнаності вибору спеціальності учнями першого курсу дають можливість оцінити ступінь сформованості професійного самовибору особистості учнів на етапі вступу до ПТНЗ і навчання на першому курсі. Згідно з нашими даними, 37% учнів МЦППВ відрізняються усвідомленим відношенням до обраної професії на момент вступу до ПТНЗ, характеризуються сформованим, стійким і діючим професійним планом, обумовленим вираженими професійними інтересами, схильностями й високою обізнаністю про специфіку обраної професії. Інша частина досліджуваної вибірки при вступі до ПТНЗ має недостатньо сформовані професійні інтереси й схильності, не володіє в необхідній мірі інформацією про особливості й специфіку обраної ними професії.

Запропоновані методики вивчення професійного самовибору не вичерпують діагностичний матеріал за цією проблемою. Застосування інших діагностичних засобів дослідження професійного самовибору учнів у процесі навчання допоможе більш змістовно вивчити спрямованість особистості учня на оволодіння професією у ПТНЗ.

Отже своєчасний вияв професійних інтересів і нахилів є важливим прогностичним чинником професійно спрямованої мотивації учня професійного навчального закладу в майбутньому. Причинами неадекватного вибору професії можуть бути, на наш погляд, як зовнішні (соціальні) чинники, пов'язані з неможливістю здійснити професійний вибір за інтересами, так і внутрішні (психологічні) чинники, пов'язані з недостатнім усвідомленням своїх професійних нахилів або неадекватним уявленням про зміст майбутньої професійної діяльності. Саме це зумовлює, на наш погляд, необхідність здійснення психолого-педагогічного супроводу професійного становлення особистості, запровадження навчально-розвивальних програм, введення спецкурсів з психології в ПТНЗ, які б дозволяли учням отримати досвід пізнання самого себе, розуміння інших людей, механізмів і законів, що впливають на людські відносини, сформувати навички конструктивної взаємодії з оточуючими. Це дозволить краще усвідомити себе як особистість, сформувати уміння бачити у виконаній діяльності прояви індивідуально-особистісних особливостей, конструктивно розв'язувати проблеми професійного становлення.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2008

Сергей МОСЬКИН

Профессиональный самовыбор как условие профессионального становления личности учащихся ПТУЗ

Резюме

В статье рассматривается проблема профессионального самовыбора личности учащихся ПТУЗ как условие их профессионального становления; обоснована актуальность исследования в теоретическом и экспериментальном контексте; определены критерии, показатели и психодиагностический инструментарий изучения профессионального самовыбора личности учащихся; проанализированы материалы эмпирического исследования; выявлена степень формирования профессионального самовыбора личности учащихся на этапе поступления в ПТУЗ.

Sergey MOSKIN

Professional selfdetermination as the condition of the professional becoming of the personality of the students of the PTE

Summary

The problem of professional selfdetermination of the personality of the students in the PTE is examined in the article – as the condition of their professional becoming; research actuality is grounded in the theoretical and experimental context; criteria are certain, indexes and psychodiagnostical tool of study of the professional selfdetermination personality of the students; materials of empiric research are analyzed; the degree of formed of professional is exposed to the selfdetermination of the personality of the students on the stage of entry to the PTE.